

Rozdział II. Zamówienie publiczne w świetle prawa cywilnego

§ 1. Wprowadzenie

Po przedstawieniu czytelnikowi problematyki istoty regulacji zamówień publicznych należy zapoznać go z ogólnymi konstrukcjami prawa cywilnego odnoszącymi się do umów jako czynności prawnych oraz do sposobów ich zawierania (sposobów dochodzenia do umowy). Konieczność ta wynika z samej istoty zamówienia publicznego, które w polskim porządku prawnym zostało utożsamione z odpłatną umową w rozumieniu prawa cywilnego (zob. art. 2 pkt 13 oraz art. 139 ust. 1 PrZamPubl). Zasadnie zauważa się bowiem w doktrynie, że choć prawo zamówień publicznych stanowi element prawa publicznego, to jednak w znacznej mierze posługuje się ono prywatnoprawną metodą regulacji¹. Zjawisko to stanowi rezultat postępującego umacniania się jednoci

¹ W szczególności należy przyjąć, że umowa w sprawie zamówienia publicznego nie będzie stanowiła przykładu umowy administracyjnej czy publicznoprawnej, która nie została w sposób ogólny uregulowana w przepisach polskiego prawa. Cechy charakterystyczne takiej umowy wskazał A. Panasiuk [Umowa publicznoprawna (próba definicji), Państwo i Prawo 2008, Nr 2, s. 18–31], który zauważył, że choć w poglądach doktryny na istotę oraz istotne elementy konstrukcyjne umowy publicznoprawnej występują znaczne różnice, to można jednak podjąć próbę nakreślenia jej teoretycznego modelu prawnego. Jego zdaniem: „umowa publicznoprawna to dwustronny, elastyczny stosunek prawny nawiązany między podmiotami publicznymi lub podmiotem publicznym i podmiotem prywatnym; stosunek, którego celem jest realizacja zadań publicznych zaspokajających interes publiczny. Umowa publicznoprawna powinna charakteryzować się: 1) tym, że zawsze jedną lub obu stronami takiej umowy jest podmiot publiczny; 2) umiejscowieniem przedmiotu umowy w sferze realizacji zadań publicznych; 3) tym, że realizowane zadania publiczne urzeczywistniają interes publiczny; 4) względną swobodę zawierania umowy, ograniczoną jedynie konkurencyjno-eliminacyjnymi procedurami wyboru partnera; 5) jednoznacznym określeniem rozdziału zadań i czynności podmiotu prywatnego oraz obowiązków podmiotu publicznego, ewentualnie rozdzieleniem takich zadań i czynności między podmiotami publicznymi będącymi stronami umowy; 6) jasnym określeniem odpowiedzialności za dokonywane czynności oraz efekt końcowy; 7) określeniem zasad sprawowania nadzoru i kontroli nad sposobem realizacji powierzonych zadań publicznych”. Zdaniem wskazanego autora w tak zaprezentowanych ramach nie będzie mieściła się umowa w sprawie klasycznego zamówienia publicznego, które m.in. nie odnosi

i spistości całego systemu prawnego, powodując coraz szersze przenikanie się problematyki typowej dla różnych gałęzi prawa. Prowadzi to do sytuacji, w której przy coraz większej wszechstronności działania administracji jest ona zmuszona do posługiwania się formami prawnymi pochodzącymi z różnych gałęzi prawa², w tym prawa cywilnego³.

Stosunki prawne pomiędzy zamawiającym a wykonawcami na etapie postępowania o udzielenie zamówienia stanowią relację pomiędzy podmiotami formalnie równorzędnymi, bez elementów władztwa administracyjnego. Zgodnie z art. 14 PrZamPubl w stosunku do czynności podejmowanych przez zamawiającego i wykonawców w postępowaniu o udzielenie zamówienia stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego, jeżeli przepisy PrZamPubl nie stanowią inaczej. Niemniej jednak formalne oparcie postępowania o udzielenie zamówienia na metodzie cywilnoprawnej nie zmienia faktu, że korzystanie z niej przez zamawiających zostało poddane licznym i daleko idącym ograniczeniom mającym służyć ochronie wieloaspektowego interesu publicznego. Ograniczenia te zostały wprowadzone do porządku prawnego z uwagi na publiczny charakter instytucji zamawiających i nie występują one w stosunkach prawnych pomiędzy podmiotami *stricto* prywatnymi, które nie są zobligowane do stosowania złożonych procedur poprzedzających zawieranie umów w zakresie nabywania dóbr i usług. Natomiast jeśli chodzi o fazę realizacji zamówienia publicznego, za dominującą należy uznać regulację cywilnoprawną. Trzeba jednak zauważyć, że także i na tym etapie konieczne było wprowadzenie swoistych ograniczeń o charakterze publicznoprawnym, służących w głównej mierze ochronie wyniku postępowania o udzielenie zamówienia oraz skuteczności reżimu zamówień publicznych. Należą do nich bez wątpienia przepisy ogra-

się bezpośrednio do realizacji zadań publicznych, a jedynie pośrednio – przez dostawę aktywów podmiotowi publicznemu.

² Zob. J. *Supernat*, Instrumenty działania administracji publicznej. Studium z nauki administracji, Wrocław 2003, s. II i n.

³ J. *Starościak*, Prawne formy i metody działania administracji, w: T. *Rabska*, J. *Łętowski* (red.), System prawa administracyjnego, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 97. Autor ten zasadnie wskazuje, że „istnienie z kolei w problematyce umów zagadnień wynikających z faktu, że umowy w ręku organu administracyjnego są narzędziem nawiązywania nowych stosunków prawnych, wynikających z rozwijania przez administrację państwową swej twórczej, kształtującej działalności, stwarza pozycję właściwą dla zainteresowania się umową również teorii prawa administracyjnego. Ten bowiem punkt widzenia nie jest już właściwy cywilistycie. Podane przedstawienie przyjęte być może jedynie jako linia kierunkowa wskazująca na podstawy zainteresowania umową ze strony teorii prawa administracyjnego, a nie jako linia nieprzekraczalnej granicy między zainteresowaniami poszczególnych badaczy, gdyż takiej linii w ogóle być nie może”.

niczające swobodę zmiany umów zobowiązaniowych zawarte w art. 140 i 144 PrZamPubl. W sposób ogólny należałoby stwierdzić, że ich celem jest zapobieganie sprzecznym z zasadą ochrony konkurencji zmianom zawartych umów oraz wyłączenie możliwości udzielania nowych zamówień publicznych pod pozorem zmiany umowy w sprawie zamówienia. Z tego względu, nie tracąc z pola widzenia faktu, że umowa w sprawie zamówienia ma swój specyficzny cel, procedurę zawierania oraz sposób wykonania, który odróżnia ją od pozostałych umów zawieranych w obrocie gospodarczym, należy przedstawić czytelnikowi, choćby w najmniejszym zarysie, dorobek polskiej doktryny oraz orzecznictwa odnoszący się do umów cywilnoprawnych.

Z racji faktu, że ustawodawca utożsamia zamówienie publiczne z cywilnoprawną umową obligacyjną, analizę wskazanej powyżej problematyki rozpocznę od próby zdefiniowania umowy jako czynności prawnej oraz stosunku zobowiązaniowego jako rezultatu tej czynności. Następnie przedstawię strukturę umowy oraz zobowiązania i dokonam porównania elementów zarówno tej czynności prawnej, jak i stosunku prawnego stanowiącego jej skutek prawny. Wnikliwa analiza tego problemu w rezultacie ułatwi mi przeprowadzenie badań elementów składowych umowy w sprawie zamówienia publicznego. W dalszej części rozdziału moje zainteresowanie skupi się na problematyce swobody umów. Zagadnienie to ma bowiem fundamentalne znaczenie dla wyniku całej rozprawy, której celem jest analiza publicznoprawnych ograniczeń realizacji zamówienia publicznego, a więc publicznoprawnych ograniczeń swobody zmiany umowy. Na etapie realizacji zamówienia ograniczenia te przejawiają się przede wszystkim w niemożliwości dokonywania swobodnych zmian w już zawartej umowie w sprawie zamówienia publicznego. Zostaną w tym miejscu omówione poszczególne elementy konstrukcyjne swobody kontraktowania, gdyż swoboda zmiany umowy stanowi jeden z elementów konstrukcyjnych tej swobody. Celem rozważań będzie także wykazanie publicznoprawnego charakteru tych ograniczeń.

W kolejnym punkcie przedstawię tradycyjne mechanizmy dokonywania zmian umów, a także wskażę ich różnorokie możliwe źródła oraz dopuszczalny zakres. Następnie podejmę próbę wskazania, które elementy trwającego już stosunku umownego oraz w jakim stopniu mogą podlegać następczym modyfikacjom dokonywanym przez strony, które zawarły daną umowę.

Na koniec dokonam analizy samej umowy w sprawie zamówienia publicznego. Przedstawię ją w kontekście innych możliwych rozstrzygnięć postępowania o udzielenie zamówienia oraz dokonam analizy poszczególnych elemen-

tów charakteryzujących tę umowę, które wyróżniają ją na tle innych umów cywilnoprawnych.

§ 2. Pojęcie oraz elementy umowy

I. Pojęcie oraz rodzaje umów

Umowa cywilnoprawna stanowi podstawowe zdarzenie prawne kreujące, zmieniające lub znoszące stosunki cywilnoprawne. Ta wyjątkowa pozycja umowy powodowała, że przez stulecia była ona głównym przedmiotem analizy nauki prawa cywilnego⁴. Jeszcze wielkie kodyfikacje I połowy XIX w. traktowały umowę jako podstawową konstrukcję prawa cywilnego⁵. Dopiero w II połowie tego stulecia zaczęto dążyć do formułowania dalej posuniętych uogólnień, czego efektem było wprowadzenie części ogólnej do niektórych kodyfikacji z tego okresu⁶. Tą drogą poszło również prawo polskie, które czerpiąc tak

⁴ Wyrazem tego było posługiwanie się „w dawniejszej nauce prawa cywilnego” terminem „umowa” w szerokim znaczeniu, które obejmowało również ukształtowane w wyniku ich zawarcia stosunki obligacyjne. Zob. Z. Radwański, *Teoria umów*, Warszawa 1977, s. 63. Zaslugę wyraźnego odróżnienia tych pojęć należy przypisać A. Kleinowi (*Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego*, Wrocław 1964, s. 9–10). Jednakże niektóre przepisy Kodeksu cywilnego (np. art. 913 § 2 KC) w dalszym ciągu posługują się pojęciem „umowy” w sytuacji, kiedy powinny operować terminem stosunku cywilnoprawnego. Zob. A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 345–346.

⁵ Koncepcja ta znalazła swój wyraz w Kodeksie Napoleona oraz w niektórych innych ustawodawstwach europejskich (austriackim, włoskim, szwajcarskim oraz innych). Stanowi ona również podstawę prawa cywilnego krajów anglosaskich. Zob. Z. Radwański, *Zawarcie umowy i dokonywanie innych czynności prawnych*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, Ossolineum 1985, s. 589–591; Z. Radwański, *Zagadnienia ogólne czynności prawnych*, w: Z. Radwański (red.), *SPP*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2008, s. 31–33; M. Sośniak, *Rozwój historyczny konstrukcji umowy obligacyjnej*, Katowice 1986, s. 103 i n.

⁶ Ideowe źródło części ogólnej wypływa z „geometrycznych” koncepcji prawnonaturalnych S. Pufendorfa, J. Domata i C. Wolffa, według których wychodzić należy od tego co ogólne do tego, co szczegółowe. Zob. L. Górnicki, *Kodyfikacja prawa prywatnego*, w: M. Saffjan (red.), *SPP*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 104. W swoim założeniu część ogólna kodeksu cywilnego obejmować ma te wszystkie instytucje, które mogą znaleźć zastosowanie we wszystkich pozostałych działach prawa cywilnego, i to niezależnie od tego, czy ich regulację umieszczono w tym kodeksie czy też w aktach szczegółowych (A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, s. 35). Z tego względu konieczne jest odejście od utrwalonego niegdyś bezpośredniego wiązania niektórych instytucji ogólnych z poszczególnymi regulacjami części szczegółowej prawa cywilnego. Podejście to, wykorzystane po raz pierwszy w kodyfikacjach: saksońskiej (1863) oraz ogólnoniemieckiej (1896), posiada zarówno swoje zalety, jak i pewne wady, o których szerzej S. Go-

z dorobku prawa rzymskiego, jak i niemieckiego, w tym konkretnym przypadku, wybrało rozwiązanie przyjęte w ustawodawstwie niemieckim. Efektem tego jest wprowadzenie części ogólnej do polskiego KC, w ramach której szczegółowej analizie poddano ogólną kategorię „czynności prawnych” oraz ich podstawowy rezultat w postaci „stosunku cywilnoprawnego”. Polskie prawo cywilne rezygnuje więc z tradycyjnego oparcia się na instytucji umowy, traktowanej obecnie jedynie jako jednej z postaci czynności prawnych.

Konsekwencje tego faktu są daleko idące i mają pierwszorzędne znaczenie dla wyniku dalszych rozważań. Po pierwsze, należy więc zauważyć, że współczesna nauka nie poświęca już tyle uwagi pojęciu, rodzajom oraz strukturze umowy, jak czyniła to w poprzednich okresach. O wiele częściej rozważa się powyższe problemy w kontekście szerszej kategorii „czynności prawnych”, choć i tutaj analizie poddaje się jedynie pewne fragmenty⁷ tej złożonej i skomplikowanej problematyki. Najszerze zainteresowanie budzi natomiast podstawowy rezultat czynności prawnych (w tym szczególnie umów) w postaci stosunków cywilnoprawnych. Poszczególne czynności prawne analizuje się więc zazwyczaj, biorąc za punkt wyjścia ich rezultat w postaci stosunku cywilnoprawnego⁸. W ten sposób podchodzi się również do umów zobowiązaniowych. Jak słusznie zauważył R. Trzaskowski: „(...) kontrola z punktu widzenia granic wskazanych w art. 353¹ KC powinna ogniskować się wokół treści lub celu stosunku. Kontrolowana jest wprawdzie zawsze dopuszczalność zawarcia określonej umowy, jednakże ocena ta opiera się na skutkach, jakie umowa wywiera

łąb, Przed projektem polskiego kodeksu cywilnego, *Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne* 1920, Nr 1–4, s. 18. Części ogólnej nieprzychylna jest szczególnie nauka anglosaska, która zarzuca jej zbyt naukowe podejście do problematyki stosunków cywilnoprawnych, kosztem jej przejrzystości i transparentności. Zob. J.H. Merryman, *The Civil Law Tradition. An introduction to the legal systems of Western Europe and Latin America*, Stanford, California 1985, s. 78, A. Szpunar, Uwagi o pojęciu czynności prawnej, *Państwo i Prawo* 1974, Nr 12, s. 10 i n.

⁷ Szczególnie zainteresowanie budzi więc problematyka oświadczeń woli oraz stosunku tej instytucji do kategorii czynności prawnych. Pewne zainteresowanie budzi również problematyka treści czynności prawnych, które to pojęcie jest szeroko wykorzystywane w polskim KC. Tradycyjnie dokonuje się również różnorodnych podziałów czynności prawnych, wykorzystując przy tym rozmaite i niejednolite kryteria. Zob. np. S. Grzybowski, *Czynności prawne zasady ogólne*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 475–511; Z. Radwański, *Treść czynności prawnej*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 512–537.

⁸ Chodzi tu o tzw. skutkowe ujmowanie czynności prawnych. Szczególne znaczenie ma ono przy analizie problematyki wzruszalności czynności prawnych. Zob. S. Czepita, *Reguły konstytucyjne a system prawny*, *Szczecin* 1996, s. 144 i n.; M. Gutowski, *Wzruszalność czynności prawnej*, Warszawa 2010, s. 15; Z. Radwański, w: Z. Radwański (red.), *SPP*, t. 2 (wyd. 1), s. 428; S. Wyszogrodzka, *Dyssens w prawie polskim*, KPP 2004, Nr 4, s. 999.

w sferze stosunku obligacyjnego. Dla odpowiedzi na pytanie, czy treść i cel umowy są prawidłowe, istotne jest stwierdzenie, czy prawidłowe są treść i cel stosunku będącego rezultatem umowy⁹.

Biorąc za punkt wyjścia przedstawione wyżej problemy, analizę pojęcia umowy, oraz jej poszczególnych elementów, należy poprzedzić pewnymi rozważaniami o charakterze bardziej ogólnym. Dla prawidłowego ujęcia problematyki umowy zobowiązaniowej konieczne jest bowiem wcześniejsze zdefiniowanie pojęcia czynności prawnej, jako kategorii ogólniejszej. Podobnie jak w wielu innych krajach, polski ustawodawca nie zdecydował się wprowadzić legalnej definicji czynności prawnej¹⁰, pozostawił to zadanie doktrynie oraz judykaturze. W dalszym ciągu nie udało się jednak stworzyć powszechnie akceptowalnego określenia tego pojęcia. Wskazuje się wręcz, że „poglądy w tej sprawie różnią się, przybierając niekiedy charakter sporu o słowa”¹¹. Czynność prawna jest najważniejszym rodzajem zdarzeń prawnych. Zaistnienie określonego ustawą zdarzenia prawnego powoduje powstanie, zmianę bądź też ustanie stosunku prawnego. Kategoria zdarzeń obejmuje niezwykle różnorodne stany faktyczne¹². Wśród nich najważniejszą grupą są właśnie czynności prawne. Zgodnie z powszechnie przyjętą obecnie opinią stanowią one szczególną postać czynności konwencjonalnych¹³. Te spośród reguł konstrukcji

⁹ R. Trzaskowski, *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych*, Kraków 2005, s. 183.

¹⁰ Kodeks cywilny nie przejął z Przepisów ogólnych prawa cywilnego (ustawa z 18.7.1950 r., Dz.U. Nr 34, poz. 311 ze zm.) deklaracji ustanowionej w ich art. 40, według której czynność prawna zmierza do ustanowienia zmiany lub zniesienia stosunku prawnego. Treść tej deklaracji uznano bowiem za oczywistą i niewymagającą wyraźnego ustawowego potwierdzenia. Zob. *M. Piekarski*, w: *J. Pietrzykowski* (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1972, s. 151.

¹¹ S. Rudnicki, w: *S. Dmowski, S. Rudnicki*, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 260.

¹² Zdarzeniem prawnym może być działanie ludzkie (w tym czynności prawne), upływ czasu, urodzenie lub śmierć człowieka. Wskazuje się, że skutki prawne tak szerokiej kategorii stanów faktycznych „nie wykazują w zasadzie żadnych cech wspólnych” co może wręcz prowadzić do „wątpliwości czy o kategorii tej można stwierdzić coś swoistego, a jednocześnie ważnego z punktu widzenia teoretycznego bądź praktycznego”. Zob. *A. Szpunar*, *Uwagi o pojęciu*, s. 12. Wydaje się jednak, że pojęcie zdarzenia prawnego należy uznać za przydatne, traktując je jako kategorię porządkującą. Szeroko na temat zdarzeń prawnych oraz ich systematyki. *S. Grzybowski*, *Stosunek cywilnoprawny*, w: *S. Grzybowski* (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 190–214.

¹³ Zob. *S. Czepita*, *Reguły*, s. 168; *T. Gizbert-Studnicki*, *O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych*, *PiP* 1975, Nr 4, s. 70; *P. Machnikowski*, *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 356; *Z. Radwański*, *Teoria umów*, s. 43 i n.; *tenże*, *Jeszcze w sprawie nieważności czynności prawnych*, *PiP* 1986, Nr 6, s. 94. *Z. Ziemiński*, *W sprawie czynności konwencjonalnych*, *PiP* 1986, Nr 8, s. 104 i n. Czynność konwencjonalna jest to takie działanie człowieka, któremu określone reguły (w wypadku czynności

czynności konwencjonalnych¹⁴, w postaci czynności prawnych, które konstruują czynność prawną (czyli dotyczą możliwości dokonywania czynności prawnych w ogóle), udzielają podmiotom prawa cywilnego kompetencji do autonomicznego, w granicach wyznaczonych prawem, regulowania ich sytuacji prawnej właśnie za pomocą tych czynności¹⁵. Jedynym koniecznym składnikiem czynności prawnej jest co najmniej jedno oświadczenie woli¹⁶. Dla doko-

prawnych są to przepisy prawne) nadają nowy sens, różny od sensu, jaki ma to działanie ujmowane czysto psychofizycznie. Warunkami koniecznymi dokonania każdej czynności konwencjonalnej są: działanie ludzkie w określony sposób (substrat materialny czynności konwencjonalnej); nazwa tej czynności inna od nazwy zachowania będącego substratem czynności konwencjonalnej; reguły określające konsekwencje dokonania danej czynności konwencjonalnej (reguły konsekwencyjne). Wskazuje się, że muszą istnieć również reguły wyznaczające sposób dokonania danej czynności konwencjonalnej (reguły konstrukcyjne czynności konwencjonalnej), i że wyłącznie czynność podjęta zgodnie z tymi regułami będzie czynnością konwencjonalną określonego typu, która wywoła przewidywane dla tegoż typu konsekwencje. Te ostatnie reguły mają szczególne znaczenie dla problematyki czynności prawnych. Wśród nich wyróżnia się bowiem te, które określają warunki, które spełnić musi każda czynność konwencjonalna danego typu oraz wyznaczają konsekwencje dokonania każdej czynności należącej do tego typu. Są to reguły konstytutywne danego typu czynności konwencjonalnej. Reguły konstytutywne dotyczyć mogą takich elementów czynności konwencjonalnej, jak: podmiot, który podejmuje działanie stanowiące materialny substrat czynności; wymagany sposób postępowania tego podmiotu; okoliczności towarzyszące temu postępowaniu. Jak była już o tym mowa, w przypadku czynności prawnych, tak reguły konstrukcyjne tej czynności, jak i jej reguły konsekwencyjne wyznaczone są przez ustawodawcę w przepisach obowiązującego prawa. Reguły te dotyczą tak dokonywania czynności prawnych w ogóle, jak i dokonywania konkretnego rodzaju czynności. Zob. szeroko na temat czynności konwencjonalnych oraz czynności prawnych (w szczególności umów zobowiązaniowych) jako czynności konwencjonalnych P. Machnikowski, Swoboda, s. 354 i n.

¹⁴ Są to odpowiednie normy KC. Zob. Z. Radwański, Zagadnienia ogólne czynności prawnych, w: Z. Radwański (red.), SPP, t. 2, (wyd. 2), s. 19–20.

¹⁵ Zob. Z. Radwański, Zagadnienia ogólne czynności prawnych, w: Z. Radwański (red.), SPP, t. 2 (wyd. 2), s. 19–20; A. Stelmachowski, Zarys teorii prawa cywilnego, Warszawa 1998, s. 88. Kompetencja ta przysługuje z mocy generalno-abstrakcyjnej normy prawnej (normy kompetencyjnej). Umożliwia ona podmiotom stosunków cywilnoprawnych formułowanie wiążących je skutków prawnych w postaci norm indywidualno-konkretnych przez dokonywanie czynności prawnych (zob. Z. Radwański, Teoria umów, s. 34; J. Wróblewski, Sądowe stosowanie prawa, Warszawa 1972, s. 180–181). W stosunku do umów zobowiązaniowych poszczególne elementy normy kompetencyjnej zawarte są w wielu różnych przepisach prawa cywilnego. Przepisem zrębowym dla tej normy kompetencyjnej jest niewątpliwie art. 353¹ KC, statuujący swobodę kształtowania treści oraz celu stosunku zobowiązaniowego przez strony umowy stanowiącej podstawę tego stosunku. Zob. P. Machnikowski, Swoboda, s. 136 i n.

¹⁶ Zob. W. Czachórski, Czynności prawne przyczynowe i oderwane w polskim prawie cywilnym, Warszawa 1952, s. 81 i n. Zob. S. Grzybowski, Stosunek cywilnoprawny, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 193; *tenże*, Czynności prawne. Zasady ogólne, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 479; J. Gwiazdomorski, Próba korektury pojęcia czynności praw-

nania niektórych czynności prawnych potrzebna jest większa liczba zgodnych oświadczeń woli¹⁷. Ponadto obok oświadczeń woli czynność prawna może dla swojej skuteczności wymagać zaistnienia również innych okoliczności¹⁸. Reasumując, należy przyjąć, że czynność prawna jest to czynność konwencjonalna oparta na co najmniej jednym oświadczeniu woli. Przepisy prawne określające przesłanki oraz sposób ich dokonywania przyznają podmiotom prawa cywilnego kompetencję do kształtowania za ich pomocą wiążących ich skutków prawnych¹⁹. Przyjmując powyższe założenia, należy stwierdzić, że umową zobowiązaniową jest czynność prawna, w skład której wchodzi co najmniej dwa zgodne²⁰ oświadczenia woli (konsens), przy pomocy której podmioty prawa cywilnego mogą wywoływać skutki prawne w postaci powstania zmiany bądź też ustania stosunku zobowiązaniowego. Jak wskazuje się w literaturze, pojęciem umowy należy objąć nie tylko przebieg (czynność) zawierania umowy, lecz także jego wynik, rozumiany jako regulację danego stosunku prawnego²¹.

Treść umowy zobowiązaniowej wyznacza jej podstawowe elementy. Składa się na nią całość regulacji sytuacji prawnej jej stron (nie tylko wzajemne okre-

nej, w: *Prace z zakresu prawa cywilnego i prawa na dobrach niematerialnych*, ZNUJ 1974, Nr 346, s. 66; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2004, s. 214; A. Szpunar, *Uwagi o pojęciu*, s. 13–14; A. Wolter, *Problematyka czynności prawnych w kodeksie cywilnym*, PiP 1964, Nr 11, s. 670 i n.

¹⁷ Jak wspomniano już o tym wyżej, czynność prawna należy do kategorii czynności konwencjonalnych. Skoro koniecznym elementem każdej czynności prawnej jest co najmniej jedno oświadczenie woli, a w skład niektórych czynności wchodzić będzie tylko to jedno oświadczenie, zatem samo oświadczenie woli również należy zaliczyć do kategorii czynności konwencjonalnych. Zob. P. Machnikowski, *Swoboda*, s. 358.

¹⁸ Chodzi tu o różnego rodzaju przejawy współdziałania organu władzy publicznej (np. wydanie zgody), wpis do księgi wieczystej, wydanie rzeczy itp. Zob. M. Gutowski, *Wzruszalność*, s. 71–72; J. Grykiel, w: J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności*, s. 26; S. Grzybowski *Czynności prawne. Zasady ogólne*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 479 i n.; J. Gwiazdomorski, *Próba korektury*, s. 57 i n.; Z. Radwański, *Prawo cywilne*, s. 214; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne*, s. 254.

¹⁹ Zob. M. Gutowski, *Wzruszalność*, s. 14; Z. Radwański, *Zagadnienia ogólne czynności prawnych*, w: Z. Radwański (red.), *SPP*, t. 2 (wyd. 2), s. 34–35.

²⁰ Na temat umów wielostronnych zob. Z. Radwański, *Rodzaje czynności prawnych*, w: Z. Radwański (red.), *SPP*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2008, s. 181. Przeciwno tej koncepcji R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania*, Lwów 1939, s. 572. Odmienne np. A. Klein, *Elementy*, s. 15 i n.

²¹ Zob. Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 64, za: K. Larenz, *Ergänzende Vertragsauslegung und dispositives Recht*, *Neue Juristische Wochenschrift* 1963, s. 738.

ślenie praw oraz obowiązków), zawarte w ich oświadczeniach woli²² oraz niekiedy pewne elementy dodatkowe²³. Po pierwsze, treść tej czynności prawnej określa typ zawieranej umowy²⁴. Po drugie – wyznacza katalog stron danej umowy przez oznaczenie podmiotów, które składają wchodzące w jej skład oświadczenia woli. Wreszcie treść umowy określa jej przedmiot²⁵, czyli przede wszystkim należne świadczenie lub świadczenia oraz ich strukturę, przez co należy rozumieć ewentualne związki pomiędzy świadczeniami lub też ich brak. W skład umowy mogą też wchodzić inne elementy, które nakazano stronom uwzględnić normami bezwzględnie określającymi dany typ umowy²⁶. Szczegółowa analiza treści tej czynności prawnej zostanie przedstawiona w dalszych punktach tej rozprawy.

Doktryna dokonuje klasyfikacji umów, biorąc pod uwagę różnorakie kryteria. Najczęściej dokonywanie klasyfikacji opiera się na kryteriach normatywnych, często jednak bierze się pod uwagę względy porządkujące i systematyzujące. Podziały, stanowiące przedmiot dalszych rozważań, należy odróżnić od typologii umów zobowiązaniowych (tak nazwanych, jak i nienazwanych²⁷), której dokonuje się na podstawie obowiązujących przepisów prawa cywilnego

²² Chodzi tu np. o kwestie związane z formą umowy, dotyczące pełnomocnictwa itp. Należy jednak pamiętać, że elementy umowy, które nie dotyczą praw i obowiązków stron, nie mają charakteru obligacyjnego, więc z zasady nie dotyczą ich swoboda kształtowania treści umów obligacyjnych. Zob. R. Trzaskowski, *Granice swobody*, s. 179 i n.

²³ Zob. przypis 18 w rozdz. II.

²⁴ Służy temu podział elementów umowy na *essentialia*, *naturalia* i *accidentalia negotii*. A. Klein, *Pojęcie umowy i stosunku zobowiązaniowego kontraktacji według Kodeksu cywilnego*, SC 1972, t. XIX, s. 135 i n.; Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 252 i n.; *tenże*, *Treść czynności prawnej*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 535.

²⁵ Zob. S. Szer, *Prawo cywilne*, s. 195.

²⁶ Zob. Z. Radwański, *Umowy*, w: Z. Radwański (red.), *System pr. cyw.*, t. 3, cz. 1, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Wrocław 1980, s. 374. Zob. także, na gruncie umowy sprzedaży, uchwała SN z 18.11.1967 r. (III CZP 59/67, OSNC 1968, Nr 7, poz. 117).

²⁷ Umowy nienazwane to takie, których treść nie jest regulowana przez przepisy prawa obowiązującego. Zob. J. Ignaczewski, *Umowy nienazwane*, Warszawa 2004, s. 1–10; W.J. Katner, *Pojęcie umowy nienazwanej*, w: W.J. Katner (red.), *SPP*, t. 9, *Prawo zobowiązań – umowy nienazwane*, Warszawa 2010, s. 1–10; Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 208 i n. Polskiej doktrynie prawa cywilnego znane jest również pojęcie umów mieszanych. Zob. W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1993, s. 107–108; B. Gawlik, *Umowy mieszane – konstrukcja i ocena prawna*, Palestra 1974, Nr 5, s. 25–26; F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie*, Warszawa 1945, s. 49.

oraz typów umów w tych przepisach nieuregulowanych, jednakże wykorzystywanych przez praktykę na podstawie zasady swobody umów²⁸.

Podstawowym podziałem umów jest ich klasyfikacja na umowy zobowiązujące i rozporządzające²⁹. Wyróżnia się je ze względu na różne skutki prawne wywoływane przez te umowy. Tradycyjnie rozróżnia się bowiem moment zobowiązania się strony umowy do rozporządzenia swoim prawem od samego nim rozporządzenia³⁰. Umowa zobowiązująca powoduje więc powstanie po stronie wierzyciela praw względnych skutecznych wyłącznie wobec dłużnika. Przykładem umów zobowiązujących jest umowa sprzedaży, zamiany czy też umowa darowizny. Jeśli więc następstwem umowy zobowiązującej ma być rozporządzenie prawem majątkowych, umowa zobowiązująca będzie stanowiła tytuł prawny dla dokonania takiego rozporządzenia³¹.

Umowa rozporządzająca powoduje powstanie zmian w prawach majątkowych przysługujących stronom tej umowy³². Prowadzi ona bowiem do zmniejszenia aktywów strony rozporządzającej oraz do zwiększenia aktywów drugiej strony umowy³³. Co do zasady polski ustawodawca przyjął konstrukcję, według której zawarcie umowy zobowiązującej do przeniesienia własności rzeczy oznaczonej co do tożsamości powoduje równoczesne rozporządzenie tym prawem (art. 155 KC)³⁴. W analogiczny sposób uregulowano skutki prawne

²⁸ Zob. A. Brzozowski, *Klasyfikacja umów*, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, Prawo zobowiązań – część ogólna, Warszawa 2006, s. 404; Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 208; M. Sośniak, *Zagadnienia typologii i systematyki umów obligacyjnych*, Katowice 1990, s. 28–29, 82–83.

²⁹ Wyróżniamy również czynności prawne upoważniające, których uregulowanym w KC przykładami są udzielenie pełnomocnictwa oraz przekaz. Zob. S. Grzybowski, *Czynności prawne. Zasady ogólne*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 494–495; Z. Radwański, *Rodzaje czynności prawnych*, w: Z. Radwański (red.), SPP, t. 2 (wyd. 2), s. 209.

³⁰ Na temat konstrukcji prawnych przyjętych w tym zakresie w innych państwach (w szczególności w Niemczech oraz we Francji) zob. W. Czachórski, *Zobowiązania*, s. 103; S. Grzybowski, *Czynności prawne. Zasady ogólne*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 493.

³¹ F. Zoll, *Zobowiązania*, s. 18.

³² Celem i skutkiem umowy rozporządzającej będzie przeniesienie, obciążenie lub zniesienie określonego prawa majątkowego. Zob. J. Wiszniewski, *Prawo cywilne*, Warszawa 1959, s. 106. Szerzej na ten temat S. Sołtysiński, *Czynności rozporządzające. Przyczynek do analizy podstawowych pojęć cywilistycznych*, w: J. Błęzyński, J. Rajski (red.), *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, Warszawa 1985, s. 302, który wyróżnia ponadto ograniczenie prawa podmiotowego, polegające na takiej jego modyfikacji, która osłabia jego walor prawny.

³³ Zob. A. Brzozowski, *Klasyfikacja umów*, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, s. 406.

³⁴ Są to umowy o podwójnym skutku (zobowiązująco-rozporządzające). Zob. także art. 234, 237, 245, oraz 307 KC. Zob. E. Drozd, *Przeniesienie własności nieruchomości*, Warszawa–Kraków

umowy zobowiązującej do przeniesienia wierzytelności (art. 510 KC) oraz do zbycia spadku (art. 1052 KC). Jednakże przepis szczególny albo strony takich umów mogą postanowić o wyłączeniu skutku rozporządzającego takich umów zobowiązujących. W takim wypadku dla przeniesienia prawa konieczne będzie zawarcie osobnej umowy o skutku rozporządzającym.

W stosunkach zobowiązaniowych wyróżniamy umowy zobowiązujące jednostronnie oraz dwustronnie³⁵. Umowy zobowiązujące jednostronnie to takie, w których jedna strona jest tylko dłużnikiem, a druga – tylko wierzycielem³⁶. W sytuacji zaś, gdy w ramach jednego stosunku prawnego wierzyciel jest zarazem dłużnikiem, a dłużnik wierzycielem, mamy do czynienia z umową dwustronnie zobowiązującą. W tej kategorii najważniejsze znaczenie gospodarcze mają umowy wzajemne (obrotowe), czyli takie, w których obie strony zobowiązują się do świadczenia, i to tak, że jedno świadczenie ma być odpowiednikiem drugiego³⁷.

Kolejny podział umów przeprowadzono, biorąc pod uwagę kryterium odpłatności. Wyróżniamy więc umowy pod tytułem odpłatnym, czyli takie umowy przysparzające³⁸, na podstawie których jedna strona umowy za dokonanie przysporzenia majątkowego otrzymuje w zamian określoną korzyść majątkową od drugiej strony umowy³⁹. Drugą kategorię stanowią umowy pod tytułem darmym, które służą dokonywaniu nieodpłatnego przysporzenia majątkowego na rzecz drugiej strony umowy (np. umowa darowizny)⁴⁰.

1974, s. 9 i n.; Z. Radwański, Rodzaje czynności prawnych, w: Z. Radwański (red.), SPP, t. 2 (wyd. 2), s. 189–190; J. Wasilkowski, Prawo własności w PRL. Zarys wykładu, Warszawa 1969, s. 161.

³⁵ Zob. A. Klein, Elementy, s. 69 i n.

³⁶ Na temat pojęć: wierzyciela, dłużnika oraz długu i wierzytelności zob. P. Machnikowski, Swoboda umów, s. 41 i n.

³⁷ F. Zoll, Zobowiązania, s. 4, O uznaniu świadczeń za ekwiwalentne decydują sami kontrahenci na podstawie własnych mierników. Szerzej W. Czachórski, Zobowiązania, s. 104.

³⁸ Przysparzającymi są takie umowy, które prowadzą do przysporzenia w majątku innej osoby niż ta, która się do czegoś zobowiązała lub dokonała rozporządzenia. Może ono przybrać postać powstania nowej lub powiększenia już istniejącej pozycji po stronie aktywów albo na odpadnięciu lub pomniejszeniu pewnej pozycji po stronie pasywów. Skutkiem umowy przysparzającej nie musi być jednak zwiększenie się majątku osoby, na której rzecz nastąpiło przysporzenie, a w razie gdy wartość nabytego prawa jest mniejsza od ceny, jaką za nie zapacano, może być wręcz odwrotnie. Zob. S. Grzybowski, Czynności prawne. Zasady ogólne, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 501–502; W. Czachórski, Czynności prawne przyczynowe i oderwane, s. 21 i n.

³⁹ A. Brzozowski, Klasyfikacja umów, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, s. 411.

⁴⁰ A. Wolter, Czynności prawne nieodpłatne inter vivos w projekcie k.c., w: W. Osuchowski, M. Sośniak, B. Walaszek (red.), Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej K. Przybyłowskiego, Kraków–Warszawa 1964, s. 497 i n.; S. Grzybowski, Czynności prawne. Zasady ogólne, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 496 i n.

Jeśli dojście umowy do skutku wymaga wyłącznie złożenia zgodnych oświadczeń woli jej stron, wtedy mamy do czynienia z umową o charakterze konsensualnym⁴¹. Jeżeli zaś umowa zostaje zawarta dopiero w momencie faktycznego przeniesienia władztwa nad rzeczą (wręczenia rzeczy) lub innymi przedmiotami materialnymi, jest to umowa o charakterze realnym⁴² (np. umowa użyczenia, składu czy przechowania)⁴³.

Jeżeli ważność i skuteczność umowy przysparzającej nie zależy od przyczyny i celu, dla których umowę tę zawarto, jest to umowa o charakterze oderwanym (abstrakcyjnymi). W przeciwnym razie mamy do czynienia z umowami przyczynowymi (kauzalnymi). W doktrynie wyróżnia się 3 podstawowe typy przyczyn prawnych umów przysparzających: *causa acquirendi vel obligandi* – celem przysporzenia jest uzyskanie prawa lub innej korzyści przez dokonującego czynności prawnej; *causa solvendi* – celem przysporzenia jest zwolnienie się z istniejącego wcześniej zobowiązania wobec osoby, na rzecz której dokonuje się przysporzenia; *causa donandi* – celem przysporzenia jest nieodpłatne wzbogacenie osoby, na rzecz której przysporzenie następuje⁴⁴. Niekiedy wyróżnia się również kauzy: zabezpieczającą (*cavendi*)⁴⁵ oraz ustalającą⁴⁶. Jeszcze niedawno prawie powszechnie⁴⁷ przyjmowano zasadę kauzalności przysparzających czynności prawnych (w tym umów)⁴⁸. Jednakże orzecznictwo Sądu Najwyższego, powołując się na zasadę swobody umów, odstąpiło od tej reguły w latach 90. ubiegłego wieku, w sprawach mających swoje źródło

⁴¹ F. Zoll, Zobowiązania, s. 49.

⁴² Podobną do wręczenia rzeczy funkcję pełnią konstytutywne wpisy do rejestrów publicznych. Pogląd, zgodnie z którym tego typu czynności prawne mają charakter realny, reprezentuje np. J. Wasilkowski, Prawo własności w PRL, s. 157; J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, Prawo rzeczowe, Warszawa 2003, s. 84. Odmienne Z. Radwański, Rodzaje czynności prawnych, w: Z. Radwański (red.), SPP, t. 2 (wyd. 2), s. 183.

⁴³ Zob. szerzej A. Brzozowski, Klasyfikacja umów, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, s. 410–411; S. Grzybowski, Czynności prawne. Zasady ogólne, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 489–490.

⁴⁴ W. Czachórski, Czynności prawne przyczynowe i oderwane, s. 102 i n.; S. Grzybowski, Czynności prawne. Zasady ogólne, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 505; G. Tracz, Aktualność generalnej reguły kauzalności czynności prawnych w prawie polskim, KPP 1997, Nr 3, s. 521.

⁴⁵ Za istnieniem tej causy opowiada się np. E. Łętowska, Charakter przejęcia długu i poręczenia w kodeksie cywilnym, RPEiS 1967, Nr 2, s. 265.

⁴⁶ Zob. M. Pyziak-Szafrnicka, Uznanie długu, Warszawa 1996, s. 93 i n.

⁴⁷ Swoje wątpliwości zgłosił np. S. Grzybowski, Czynności prawne. Zasady ogólne, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 510.

⁴⁸ Zob. W. Czachórski, Czynności prawne przyczynowe i oderwane, s. 190 i n.

w obrocie profesjonalnym⁴⁹, i to pomimo krytycznych opinii wyrażanych w tej materii przez niektórych przedstawicieli doktryny⁵⁰. W tej sytuacji niektórzy przedstawiciele doktryny całkowicie kwestionują istnienie zasady kauzalności czynności prawnych⁵¹, inni zaś łagodzą dawną zasadę, przekształcając ją w generalne domniemanie kauzalnego charakteru umów⁵². Wydaje się, że w imię interesów osoby dokonującej przysporzenia należy przychylić się do tej drugiej koncepcji.

W doktrynie wyróżnia się również podział umów zobowiązaniowych na te, których rezultatem ma być osiągnięcie konkretnego efektu (umowy o zobowiązanie rezultatu) oraz te, których przedmiotem jest jedynie określone działanie, które należy wykonać z zachowaniem należytej staranności, jednakże bez konieczności osiągnięcia jakiegoś określonego celu (umowy o zobowiązanie starannego działania)⁵³.

Jako jeden z rodzajów umów zobowiązaniowych podaje się zwykle również umowy losowe. W myśl tej konstrukcji, to przypadek (zdarzenie niepewne) decyduje w mniejszym lub większym zakresie o istnieniu oraz o wielkości świadczenia⁵⁴.

Ostatnim z podstawowych podziałów wyróżnianych przez doktrynę jest rozróżnienie na umowy adhezyjne oraz te, których treść strony ustalają wspólnie, na równych zasadach. W umowach adhezyjnych swoboda umów zostaje w znacznej mierze ograniczona, sprowadzając się do swobody podjęcia decyzji o przyjęciu bądź też o odrzuceniu treści umowy przygotowanej i przedstawionej do akceptacji adherentowi przez drugą, zazwyczaj silniejszą, stronę (proponenta). Co więcej, często nawet ten wąski zakres swobody jest poddany dalszym ograniczeniom. Często bowiem proponent jest monopolistą na rynku, co

⁴⁹ Zob. uchwała SN (7) o mocy zasady prawnej z 16.4.1993 r. (III CZP 16/93, OSN 1993, Nr 10, poz 166), uchwała pełnego składu Izby Cywilnej z 28.4.1995 r. (III CZP 166/94, OSN 1995, Nr 10, poz 135).

⁵⁰ Zob. A. Szpunar, Zabezpieczenia osobiste wierzycelności, Sopot 1997, s. 152, który wyraźnie stwierdza, że: „Kreowanie abstrakcyjnych czynności prawnych nie należy do zadań sądownictwa.”.

⁵¹ Zob. np. G. Tracz, Aktualność generalnej reguły kauzalności, s. 528–530; F. Zoll, Klauzule dokumentowe. Prawo dokumentów dłużnych ze szczególnym uwzględnieniem papierów wartościowych, Warszawa 2001, s. 72–75.

⁵² Zob. M. Saffjan, Umowy związane z obrotem gospodarczym jako najważniejsze kategorie czynności handlowych, PPH 1998, Nr 2, s. 6; Z. Radwański, Rodzaje czynności prawnych, w: Z. Radwański (red.), SPP, t. 2 (wyd. 2), s. 204–205.

⁵³ Szeroko na ten temat A. Brzozowski, Klasyfikacja umów, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, s. 416–419.

⁵⁴ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, Zobowiązania – część ogólna, s. 123; A. Brzozowski, Klasyfikacja umów, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, s. 415–416.

uniemożliwia adherentowi uzyskanie tożsamego świadczenia u innych kontrahentów⁵⁵. Z drugiej strony, swoboda umów doznaje czasem ograniczeń również po stronie proponenta, który jest niekiedy zobligowany przez obowiązujące przepisy do zawarcia umowy z adherentem, jeżeli ten wyrazi taką wolę⁵⁶.

Dla pełnego objaśnienia pojęcia umowy konieczne jest jeszcze podjęcie próby zdefiniowania stosunku cywilnoprawnego, czyli podstawowego skutku zawarcia umowy. Zgodnie z panującą opinią stosunek prawny jest to prawo uregulowany stosunek społeczny⁵⁷. Wyróżnia się stosunki abstrakcyjne oraz konkretne. Stosunek abstrakcyjny jest wyznaczony przez obowiązujące przepisy prawne, które w sposób odpowiednio uogólniony określają możliwe przyszłe sytuacje, wyznaczając dla nich odpowiednie dyspozycje. Zastosowanie dyspozycji normy prawnej w konkretnej sytuacji społecznej, która pokrywa się z jednym z wyznaczonych hipotezą normy stanów faktycznych⁵⁸, prowa-

⁵⁵ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, s. 117.

⁵⁶ Jako przykład można podać obowiązek zawarcia umowy ubezpieczenia obowiązkowego nałożony na ubezpieczyciela przez art. 5 ust. 2 UbezpiecOwU. W ramach tego obowiązku ubezpieczyciel, który posiada zezwolenie na wykonywanie działalności ubezpieczeniowej w grupach obejmujących ubezpieczenia obowiązkowe i podejmie taką działalność, nie może odmówić zawarcia umowy ubezpieczenia obowiązkowego, gdy wolę taką oświadczy wobec ubezpieczyciela podmiot, na którym ciąży obowiązek posiadania danej ochrony ubezpieczeniowej. Gdyby ubezpieczyciel odmówił zawarcia takiej umowy, wtedy podmiot, który jest zainteresowany zawarciem takiej umowy, może domagać się zawarcia umowy przed sądem na podstawie art. 64 KC. Zob. Z. Radwański, *Obowiązek zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej a indywidualnymi konsumentami*, RPEiS 1974, Nr 3, s. 213–221; A. Łupszak-Zajac, *Realizacja roszczenia o zawarcie umowy*, Warszawa 2005, s. 2; M. Krajewski, *Zobowiązania powstające podczas zawierania umów*, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Warszawa 2006, s. 801–803.

⁵⁷ S. Grzybowski, *Stosunek cywilnoprawny*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 177. Wyznaczające stosunek prawny normy są adresowane do ludzi i ich zorganizowanych grup, czyli podmiotów społecznych. P. Machnikowski, *Swoboda*, s. 34–35.

⁵⁸ Stany faktyczne wyznaczone hipotezą normy prawnej obejmują sobą zarówno zdarzenia prawne, jak i niebędące zdarzeniami „stany”, pośród których wyróżnia się „stany prawne” oraz „stany psychiczne”. Stan prawny to np. stan zdolności prawnej, a stan psychiczny to np. stan dobrej lub złej wiary. Podstawowe znaczenie dla stosunków prawnych mają jednak zdarzenia prawne, których zaistnienie skutkuje powstaniem, zmianą lub ustaniem stosunku prawnego. Stany prawne i psychiczne jedynie pośrednio wpływają na powstanie czy też ocenę skutków prawnych, nie mogą samodzielnie doprowadzić ani do powstania stosunku prawnego, ani do jego zmiany czy też ustania. S. Grzybowski, *Stosunek cywilnoprawny*, w: S. Grzybowski (red.), *System pr. cyw.*, t. 1, s. 190–191. Przykładem zdarzenia prawnego będzie czynność prawna, czyli takie działanie podmiotów stosunku prawnego, którego zamierzonym skutkiem prawnym będzie powstanie, zmiana albo ustanie (zniesienie) stosunku prawnego. Pośród czynności prawnych, na gruncie prawa cywilnego, podstawowe znaczenie będzie natomiast miała umowa. Zob. S. Szer, *Prawo cywilne*, s. 72–73; F. Zoll, *Zobowiązania*, s. 10 i n.

dzi natomiast do powstania konkretnego stosunku prawnego⁵⁹. Dyspozycja normy prawnej wyznacza stosunki prawne pomiędzy wskazanymi w niej podmiotami, łącząc w określonych warunkach sytuacje prawne tych podmiotów⁶⁰. Jednym z rodzajów stosunków prawnych jest stosunek cywilnoprawny⁶¹. Z dużym uproszczeniem można przyjąć, że stosunek ten charakteryzuje się tym, że jest on wyznaczony przez dyspozycje norm prawa cywilnego⁶². Kwestią zasadniczą jest więc określenie, jakie normy należy uznać za normy cywilnoprawne. Dość powszechnie przyjmuje się obecnie, że cechą charakterystyczną norm cywilnoprawnych jest wyznaczanie takich stosunków prawnych, których strony posiadają względem siebie pozycję autonomiczną (brak możliwości władczego określenia sytuacji prawnej jednej strony przez drugą stronę)⁶³.

⁵⁹ S. Grzybowski, Stosunek cywilnoprawny, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 178.

⁶⁰ Tamże; A. Klein, Elementy, s. 6 i n.; P. Machnikowski, Swoboda, s. 34–35. Zob. także Z. Ziemiński, Uprawnienie a obowiązek. Przyczynek do analizy stosunku prawnego, Poznań 1962, s. 5 i n.; tenże, O metodzie analizowania „stosunku prawnego”, PiP 1967, Nr 2, s. 195 i n.; tenże, Problemy podstawowe prawoznawstwa, Warszawa 1980, s. 313 i n., gdzie autor wyróżnia dwa podstawowe typy stosunków prawnych: stosunek typu zobowiązaniowego oraz stosunek podległości kompetencji. Pierwszy z nich stanowi relację pomiędzy podmiotem obowiązany do jakiegoś zachowania, a podmiotem w stosunku do niego uprawnionym. Drugi występuje pomiędzy podmiotem, który ma kompetencję do dokonania pewnej czynności konwencjonalnej, a podmiotem obowiązany do odpowiedniego zachowania w razie wykonania tej kompetencji przez podmiot do tego uprawniony. Tak ujęty stosunek typu zobowiązaniowego występuje jednak nie tylko w prawie zobowiązań, lecz także w innych działach prawa cywilnego. Zob. szerzej P. Machnikowski, Struktura zobowiązania, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, Prawo zobowiązań – część ogólna, Warszawa 2006, s. 109.

⁶¹ Na temat stosunku administracyjnoprawnego oraz elementów różniących go od stosunków cywilnoprawnych zob. F. Longchamps, O pojęciu stosunku prawnego w prawie administracyjnym, Wrocław 1964, s. 45 i n.; J. Filipek, Stosunek administracyjnoprawny, Kraków 1968, s. 94 i n.; J. Starościak, Stosunek administracyjnoprawny, w: T. Rabska, J. Łętowski (red.), System prawa administracyjnego, t. 3, Ossolineum 1978, s. 27–29. Wśród stosunków cywilnoprawnych wyróżniamy stosunki proste, gdzie występuje tylko jedno prawo i jeden odpowiadający mu obowiązek (np. przy darowiźnie, bezpodstawnym wzbogaceniu czy wyrządzeniu szkody), oraz stosunki złożone, gdzie występuje wielość skorelowanych ze sobą praw oraz obowiązków przysługujących tym samym stronom stosunku prawnego. Zob. szerzej S. Grzybowski, Stosunek cywilnoprawny, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 182. W doktrynie wyróżnia się również stosunki prawne elementarne oraz stosunki prawne złożone. Zob. P. Machnikowski, Struktura zobowiązania, w: E. Łętowska (red.), SPP, t. 5, s. 110.

⁶² S. Grzybowski, Stosunek cywilnoprawny, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 179; J. Wiszniewski, Prawo cywilne, s. 29; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, Prawo cywilne, s. 107.

⁶³ Kryterium to określane jest również mianem formalnej równorzędności. Zob. np. S. Grzybowski, Stosunek cywilnoprawny, w: S. Grzybowski (red.), System pr. cyw., t. 1, s. 179; P. Machnikowski, Swoboda, s. 41 i n.; A. Stelmachowski, Wstęp, s. 97 i n.; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, Prawo cywilne, s. 108, oraz uchwała SN z 9.6.1995 r. (III CZP 72/95, OSNC 1995, Nr 10, poz 146).